

1 | 2015

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

Alespoň pro ilustraci uvedme několik jmen majitelů zdejších vil, případně i jejich náštevníků. Valná část z nich měla domovské právo přímo na Novém, či Starém Městě pražském nebo na Královských Vinohradech. V počátcích patřil k neaktivnějším obyvatelům Brunšova advokát Miroslav Krajník, poslanec českého sněmu, činný v řadě hospodářských i společenských institucí. Sám sem přivedl několik dalších stavebníků, většinou právníků. K nejvýznamnějším z letních hostů v první etapě existence sídliště patřil profesor právnické fakulty a rektor pražské univerzity, člen Panské sněmovny vídeňské říšské rady Antonín Randa, vedle něj významný předák mladočeské strany, poslanec zemského sněmu a říšské rady Josef Herold. V Dobřichovicích pobývali i dva významní vůdci České obce sokolské Josef Scheiner a Jindřich Vaníček, pozdější pražský primátor Otakar Klapka a řada prominentních pražských lékařů, rádi zde pobývali spisovatelé F. X. Šalda a F. X. Svoboda, nakladatel Josef Laichter, operní pěvec Bohumil Benoni, nebo hudební skladatel Josef Bohuslav Foerster, architekt Karel Honzík a řada dalších. K nejvýznamnějším osobnostem zřejmě patřil francouzský generál Maurice Pellé, náčelník generálního štábu Československé armády v počátcích první republiky.

I když jsme se soustředili na širší historický záběr publikace, nelze se nezmínit o dalších jejích vysoce odborně pojednaných částech. Samostatná kapitola je věnována místu letoviska v dějinách české architektury (Vladimír Czumalo), stejně jako problematice územního plánování v obci (Jaroslav Šulc) a zahradní architektuře dobřichovické villegiatury (Stanislav Svoboda). Editorka neváhala zařadit do publikace i stať o osudech domů a jejich vlastníků po roce 1945 (Václav Kratochvíl). Pozoruhodným doplněním jsou rozhovory s několika potomky významných majitelů. Největší část publikace zabírá katalog staveb, který obsahuje detailní popis jednotlivých vil, ony již zmíněné medailony. Způsob jejich zpracování si vyžádal nezměrnou péči a profesionalitu při analýze a využití roztráštěného archivního materiálu a vyhodnocení literatury. Publikace je doprovázena plány, schémata i fotografiemi pojednanými citlivým přístupem k objektům i prostoru (Martin Chum, Mirek Pásek, Ondřej Příbyl). To vše vytváří spolu s textovými pasážemi jednotný celek, který usnadňuje vytvořit si představu o místě a jeho uměleckých a společenských hodnotách. Je třeba doufat, že Národní památkový ústav bude pokračovat v podpoře takto pojaté vědecké práce.

Josef Harna

Jaroslav ŠEBEK

Papežové moderního věku. Vatikán od Pia IX. po Františka a jeho vztah k českým zemím
Řitka, Nakladatelství ČAS 2014, 234 s., ISBN 978-80-7475-060-1.

Postavení Říma v celém okruhu západní civilizace je výjimečné už dvě a půl tisíciletí. Nejen pro jeho podíl na utváření Evropy a Středomoří ve starověku, nejen pro centrální postavení papežství v oblasti západního křesťanstva ve středověku a novověku, ale také pro mimořádnou koncentraci výzkumu v humanitních vědách v současnosti.¹ Mezinárodní unie archeo-

1 Podrobně o tomto vědeckém centru a jeho tradici pojednává Paolo VIAN (ed.), *Speculum mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche*, Roma 1993; do české literatury vnesli toto

logických, historických a uměnovědných ústavů v Římě představuje unikátní soustředění vědeckých sil z prostoru střední a západní Evropy a severní Ameriky, jaké nemá nikde jinde obdoby. Jedním z členů této unie se stal Český historický ústav v Římě, který kolem sebe soustřeďuje bádání ve vatikánských a italských archivech a knihovnách. Podobně jako ostatní zahraniční ústavy a akademie se sídlem v Římě, také český ústav začíná postupně měnit své těžiště. Jestliže v roce 1837 tamní činnost českých badatelů začínala a donedávna se udržovala především jako výzkum pramenů ke středověku a počátku novověku, pak v posledních letech se stala jeho rovnocennou součástí problematika 19. a 20. století.²

Přispívá k tomu nejen postupné zpřístupňování archivních fondů vzniklých v moderní době, ale také obecné tematické zaměření evropské i české historiografie. Odstranění nadměrné ideologické zátěže a stereotypů, které ještě před čtvrtstoletím výrazně zamlžovaly pohled na soudobé dějiny, otevřelo cestu k postupnému prosazování vědecky nezávislého studia církevních a náboženských dějin 20. století. Nejde už jen o dílčí sondy do pramenů, ale také o syntetické pokusy, které interpretují dějiny katolické církve a jejího centra – papežství – v širších souvislostech politických, ideových a sociálních. Významným krokem na této cestě se nyní stala práce Jaroslava Šebka, vědeckého pracovníka Historického ústavu Akademie věd ČR, který se soustavně zabývá moderními církevními a politickými dějinami se zvláštním zaměřením na české země, německý prostor a Vatikán.

Svou knihu rozdělil Jaroslav Šebek – kromě stručné předmluvy a soupisu pramenů a literatury – do jedenácti kapitol, jež vypadají na první pohled velice tradicionalisticky. Jsou totiž pojmenovány podle jednotlivých po sobě jdoucích papežů a navozují dojem jakéhosi biograficko-personalistického přístupu. Jejich vnitřní skladba je však mnohem náročnější, neboť autor pojal jednotlivé papeže jako určité typy osobností a zároveň specifických reagencí na měnící se vnější podmínky. Zachoval si dostatečný kritický nadhled a schopnost vidět papeže nikoli jako nedotknutelné „svaté otce“, ale naopak jako jedince s rozdílnou povahovou a intelektuální výbavou, jako lidi permanentně vystavené tlakům okolí a reagující mnohdy způsobem naprosto neadekvátním situaci. Navíc připojil podkapitoly věnované mikrosondám do vztahů mezi papežstvím a českými zeměmi. V této souvislosti nejsou Čechy a Morava primárně důležité pro svůj národnostní charakter, nýbrž proto, že umožňují v detailu vystihnout vztah centra katolické církve k prostoru, který se od 15. století až do současnosti vymyká standardu evropských států svým velmi časným odklonem od obecné církve a řadou konfliktů s papežským universalismem, v moderní době pak vysokou mírou sekularizace veřejného i soukromého života.

Tomuto specifickému jevu je samozřejmě věnována rozsáhlá literatura jak na české straně, tak i ve velkých dějinách papežství. Také tam se novodobá historiografie stávala nástrojem boje proti české „odchylce“, jak názorně dokládá Schmidlinova polooficiální histo-

---

téma Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ a kol., *Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880–2010)*, Praha 2013, zvláště s. 53–97.

2 Nejnověji Jaroslav PÁNEK, *I primi venti anni dell'Istituto Storico Ceco di Roma: L'eredità di 177 anni di ricerca storica ceca negli archivi vaticani e italiani*, Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma 9, 2014, s. 13–34.

rie papežství a jeho vztahu ke střední Evropě.³ Po II. vatikánském koncilu, po radikálních změnách, jež přinesl pád komunismu, a také po epochálním lateránském symposiu o Janu Husovi (1999) se situace zásadně proměnila. V nových podmínkách mohl vyjít syntetizující pohled F. X. Halase na fenomén papežství a papežského státu, který spojil znalosti českého církevního historika se zkušenostmi diplomata,⁴ a o téma papežství se začala intenzivně zajímat střední a mladší generace českých historiků. Mezi badateli o moderních dějinách zaujal čelné postavení právě Jaroslav Šebek, pro jehož výzkum je charakteristický srovnávací přístup v česko-německo-vatikánském trojúhelníku, příležitostně obohacený zřetelem k jižní a západní Evropě, především k Itálii a Francii. V takto vymezeném prostoru se utváří jeho interpretace papežství a dějinné role jednotlivých pontifiků. Autor při tom vychází ze sond do církevních a diplomatických archivů českých, německých a vatikánských, stejně jako z rozsáhlé mezinárodní literatury, z níž výběr podává v závěrečné bibliografii. Nespokojuje se pouze z úředními prameny a historiografií, případně publicistikou, ale bere v úvahu také mediální obraz některých papežů v beletrii, divadelní a filmové tvorbě a tuto umělecky ztvárněnou podobu konfrontuje s vlastním výkladem, sahajícím zhruba od poloviny 19. století do současnosti.

Pro Šebkův kritický přístup je příznačná už charakteristika Pia IX. (1846–1878), zprvu poměrně liberálního člověka, ale postupem doby stále zatvrzelejšího konzervativce, který vzdalil katolickou církev modernímu světu prosazením iracionálních představ, zvláště dogmatu o neomylnosti papeže. Autor v této souvislosti nepominul ani metahistorické důsledky církevní politiky Pia IX., když připomněl jeho kontroverzní blahorečení roku 2000. Do protikladu k němu postavil Šebek reformního papeže Lva XIII. (1878–1903), jehož si všichni historici cení především proto, že roku 1881 umožnil zpřístupnění Vatikánského tajného archivu. Autorovým záměrem však bylo nastínit cesty tohoto pontifika ke sblížení katolické církve s industriální společností především v kulturní a sociální oblasti. Pozoruhodný je Šebkův výklad o snahách tohoto papeže zmírnit rostoucí napětí mezi církví a nacionalismem, a to jak ve velkém formátu (v konfliktu s německým hnutím „Los von Rom“), tak i v menších poměrech českých zemí, resp. v konfliktu české většiny s privilegovanou německou menšinou (mj. důrazem na cyrilometodějskou tradici). Zde Šebek díky své detailní znalosti poměrů v prostředí českých Němců přispěl k narušení stereotypní představy o trvalém sepětí habsburského trůnu s oltářem a ukázal, že právě čeští Němci, inklinující k velkoněmeckému pojetí luterství, měli na přelomu 19. a 20. století výhrady k papežství, jež podle jejich mínění podporovalo slavizaci českých zemí.

Neméně zaujme charakteristika Pia X. (1903–1914), jeho extrémního konzervatismu a boje proti všem proudům v církvi a společnosti, které se mu jevily jako modernistické

3 Josef SCHMIDLIN, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, I–IV, München 1933–1939. K české problematice zvláště J. SCHMIDLIN, *Papstgeschichte*, III, München 1936, s. 284–290; IV, München 1939, s. 132–134.

4 František X. HALAS, *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svätého stolce. České země a Vatikán*, Brno 2004; 2. rozšířené vydání: Brno 2013 (rozsáhlý oddíl „České země a Vatikán“ [ve 2. vydání s. 529–730] je kromě stručného exkursu do 19. století věnován vývoji v letech 1914–2013).

narušení církevních dogmat. Právě na českém (ale také na obecně známějším francouzském) příkladě autor ukazuje, jak divergentní vývoj katolické církve na jedné straně a euro-americké civilizace nastupujícího 20. století na straně druhé přispívaly k ideovému vyprazdňování katolicismu a k tehdy ještě skryté sekularizaci evropské společnosti. Důsledky se paradoxně dostavily až za pontifikátu Benedikta XV. (1914–1922), diplomata marně usilujícího o zastavení první světové války, kdy se naplnil jím předpokládaný hluboký ořes základních hodnot Západu. Charakteristika Pia XI. (1922–1939) je dána nejen Lateránskými smlouvami o mezinárodně právním ustavení vatikánského státu, ale také rozbořem encykliky *Quadragesimo anno* (1931), souvislostmi mezi papežským a fašistickým pojetím novodobého stavovského zřízení, a střety papežství s totalitními ideologiemi 20. století. Šebek naznačuje problematičnost papežových snah o dohodu s Mussolinim a mylný předpoklad o možnosti obnovení společenského řádu a discipliny při využití autoritativních stránek fašistického režimu. V kontrastu s tím ukazuje, jak se od počátku 30. let měnil postoj kurie k totalitním režimům; Pia XI. sice pokládá za ideového odpůrce fašismu a nacismu, ale připouští, že jeho kompromisní politika přispěla k legitimizaci těchto režimů. Autor přesvědčivě dokládá, že se papežská politika pod vlivem antikomunismu, ale také ve snaze uchránit postavení katolíků proti nastupujícím levicovým režimům v Mexiku a Španělsku, dostávala ve 30. letech do slepé uličky. Část kardinálského sboru a episkopátu byla ochotna spolupracovat s pravicovými totalitními režimy, takže papeži zbývala jen slova encyklik a symbolická gesta, aby udržel odstup kurie od spojenectví s fašismem a nacismem.

Velice komplikované postavení Vatikánu v období mezi oběma světovými válkami vystihl autor v kapitole pojednávající o vztazích papežství a českých zemí za pontifikátu Pia XI. Mohl se zde opírat o detailní výzkum ve vatikánských archivních fondech a také o vlastní důkladné zpracování tohoto tématu v několika monografiích a v řadě studií.⁵ Osvětlil, jak se v malém prostoru střední Evropy koncentrovaly nerealizovatelné kuriální ambice na politicko-ideové usměrnění nových států (konflikty kolem oficiálních oslav „heretika“ Jana Husa roku 1925, kolem rezignace pražského arcibiskupa Františka Kordače roku 1931 či kolem podpory slovenských autonomistů), ale zároveň jak působila mezinárodní autorita papežského stolce, kterou respektovala i československá vláda. Jakkoli byla podstatná část českých mocenských elit orientována spíše v protestantském či zednářském než v katolickém duchu, nacházela společnou řeč s Vatikánem, který přistoupil na *modus vivendi*, podpořil demokratické proudy v české politice proti extrémnímu německému i českému nacionalismu a nesouhlasil ani s faktickou likvidací Československa v důsledku mnichovské dohody. Zásluhou Šebkova výzkumu a jeho syntetického shrnutí získává meziná-

5 Jaroslav ŠEBEK, *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno 2006; TÝŽ, *Sudetendeutscher Katholizismus auf dem Kreuzweg. Politische Aktivitäten der sudetendeutschen Katholiken in der Ersten Tschechoslowakischen Republik in den 30er Jahren*, Berlin-Münster 2010; Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svätý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (edd.), *Československo a Svätý stolec*, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů, Praha 2013.

rodní politika papežství dvacátých a třicátých let 20. století jasnější kontury nejen v detailech, ale i ve vystižení svých podstatných stránek.

S nadhledem pojednává Šebek rovněž o mimořádně kontroverzním papeži Piu XII. (1939–1958). Po shrnutí hlavních výhrad ze strany kritiků a obhájců tohoto pontifika podává vlastní obraz, který se nepokouší o rehabilitaci, nýbrž o interpretaci jednání zkušeného a nadmíru opatrného introvertního diplomata. Snahu Pia XII. udržet zbytky univerzálního vlivu kurie na světové dění v době rozvratu a hrůz druhé světové války i prvního poválečného desetiletí osvětluje jeho osobními zážitky a hlubokým odporem proti levicovým proudům; zároveň dokládá, že papež sice zachovával vnějškovou neutralitu ve vztahu k nacistickému barbarství, ale neváhal se otevřeně vyhraňovat vůči bolševickým zločinům. Aniž by skrýval špatnou pověst tohoto papeže, uvádí i pozitivní stránky skryté diplomacie Pia XII., která umožnila záchranu statisíců perzekvovaných židů a antifašistů.

Krátký pontifikát Jana XXIII. (1958–1963) pokládá autor – ve shodě s mezinárodní historiografií a převládajícím obecným míněním – za dobu přelomu, v níž katolická církev setřásla neudržitelně zatuhlé břemeno minulosti, pootevřela si cestu k porozumění modernímu světu a započala dialog s ním. Kromě vlastní reformy začalo papežství nastolovat obecně lidská témata, zejména sblížení křesťanů bez ohledu na konfesi, vstřícnost k judaismu a obranu míru, vážně ohroženého nukleárním zbrojením. Šebek připouští, že taktické ústupky vůči komunistickému světu se mohly jevit – zejména v protikladu k politice předchozích papežů – jako projev naivity a že byly ze strany sovětského bloku zneužívány, podstatný však byl zásadní obrat vyjádřený II. vatikánským koncilem. Ten ovšem dovedl k poměrně úspěšnému – byť také z konzervativního i radikálně liberálního tábora zpochybňovanému – závěru teprve Pavel VI. (1963–1978). Šebek ho představuje jako papeže, který se symbolicky vzdal světské moci, ale který dokázal využívat autority svého úřadu k tomu, aby lavírováním mezi krajními názorovými křídly dosáhl konsensu nad základními závěry koncilu. „Církev se přestala chovat jako obležená pevnost“ a „začala se otvírat světu“ (s. 138). Třebaže nejspornější témata (celibát, kontrola porodnosti) byla zatlačena do pozadí, prosadily se ideje ekumenismu a náboženské svobody. Zde by bylo namístě, kdyby autor dodal, že se tak stalo zhruba půl tisíciletí poté, co k těmto metám směřoval společenský vývoj pohusitských Čech, ke škodě evropské civilizace potlačený také mocenskými intervencemi pozdně středověkého papežství.

Stručný medailon Jana Pavla I. (1978) je vzhledem k epizodické době jeho pontifikátu věnován především shrnutí spekulací o příčinách jeho náhlé smrti a o neprůhledné problematice církevního bankovnictví. V případě Jana Pavla II. (1978–2005), stejně jako dvou dalších papežů – Benedikta XVI. (2005–2013) a Františka (od 2013), je již ve výkladu zřetelně patrný příliš malý odstup od popisovaných událostí. Na malém prostoru je ostatně nesnadné povědět něco nového, uvážíme-li záplavu literatury, jež k této tematice každoročně vychází. Výklad se nutně mění v komentovanou kroniku událostí, přesto však ani zde nechybí náměty k uvažování nad dlouhodobými proměnami papežství v moderní době. Stačí uvést kontrast mezi úspěšností politiky Jana Pavla II. v době systematického rozkládání komunismu, a malým ohlasem jeho morálně politických výzev z období následujícího po pádu bipolárního světového systému. Ani při nezbytné stručnosti podání autor nepomíjí aktuální problémy

papežství, nezakrývá omyly jednotlivých papežů, ani rozpory, jež vyvolala jejich rozhodnutí, či skandály v prostředí duchovenstva. Kritiku však podává s vyváženým nadhledem, který je dobrým východiskem k příštímu ucelenějšímu historickému hodnocení.

Kniha Jaroslava Šebka vystihuje dynamiku vývoje papežství, v němž se střídaly osobnosti konzervativního a poněkud liberálnějšího směřování nebo alespoň širšího mezinárodního rozhledu a jistých diplomatických schopností. Zachycuje půldruhé století nejnovějších dějin církve jako drama, které proměnilo papežství a katolickou církev ze zatuhlé a od života odtržené instituce, popírající společenský vývoj a úporně se bránící kontaktu s modernizací, do podoby, která si sice uchovává řadu konzervativních prvků, ale přesto se nově integrovala do moderní společnosti s tím, že se otevřela novým idejím, včetně ochrany lidských práv a náboženské svobody, zmocnila se mediálních nástrojů a využila nových komunikačních možností. Od uzavřenosti do sebe sama se za Jana Pavla II. změnila v instituci schopnou vyzývat mocné tohoto světa, aby otevřeli politické a ekonomické systémy způsobem, který by umožnil důstojnější život lidstva. Papežství, které ztratilo reálnou moc, si vybudovalo nepřehlédnutelnou autoritu univerzálního dosahu a prokázalo právo na existenci i ve třetím tisíciletí.

Plynulé zvládnutí tematiky od 19. století až do roku vydání knihy je velmi nesnadným úkolem. V textu se to projevuje tím, že prohloubený pohled historika se uplatňuje zhruba do 60. let 20. století, což je dáno lepší dostupností primárních pramenů, kdežto později má Šebkův výklad spíše popisný než analytický charakter. Přesto z celku díla jasně vyplývá základní autorova teze, že vývoj papežství v moderní době byl cestou od okázalého monarchismu k pastýřské podobě duchovního vedení věřících. Publikace neopomíjí ani mimoevropský dosah papežského působení, zejména po vydání encykliky *Maximum illud* (1919), a přebudování celého systému misijní činnosti, která se od služby koloniálním zájmům mocností postupně posouvala k většímu ohledu církve k národním kulturám a respektování zvyků původních obyvatel Ameriky, Asie a Afriky.

Kniha odráží bohaté publicistické zkušenosti Jaroslava Šebka. Je sice založena na pramenném výzkumu a na rozsáhlé znalosti historiografie, ale zároveň je podána způsobem přehledným a velice čtivým. Obohacuje historiky novými poznatky a úvahami, ale současně podává syntetický nástin problematiky způsobem přístupným široké kulturní veřejnosti. Splňuje tím základní nároky kladené na dobrou historiografii – obsahem je vědecky spolehlivá, formou se řadí ke kvalitní literatuře.

Jaroslav Pánek

Michaela KIPP

„Großreinemachen im Osten“

Feindbilder in deutschen Feldpostbriefen im Zweiten Weltkrieg

Frankfurt-New York, Campus Verlag 2014, 496 s., ISBN 978-3-593-50095-9.

Vojenská historička Michaela Kipp se v disertační práci, obhájené na bielefeldské univerzitě, zaměřuje na obraz nepřítele podávaný v dopisech vojáků a důstojníků Wehrmachtu z východní fronty během druhé světové války. Jejím cílem je rekonstruovat na základě těchto